

نقش باغ درون شهری در شکل‌گیری قرارگاه‌های رفتاری، نمونه موردی: شهر تهران

مرجانہ زندی*

چکیده

باغ از نوع متمرکز و غیر متمرکز یکی از اجزای الگوساز بافت درون‌شهری تهران بوده است. به این ترتیب که در ترکیب با اجزای دیگر شهری مانند مدرسه، تکیه، مزار، مسجد، سقاخانه و ... یا به صورت مجموعه‌ای از باغات متمرکز (لکه‌های سبز عمده) سنت‌های «تفرج در شهر» و «زیارت- تفرج» را در شهر ثبات بخشیده است. فرضیه اصلی این نوشتار این است که ارسن‌های شکل گرفته در همسایگی باغات درون‌شهری که اغلب ریزدانه‌اند، دارای «چگالی رفتاری» بالاتری نسبت به پارک‌های شهری بزرگ مقیاس شکل گرفته در دوره ظهور مدرنیسم در تهران هستند. مزیت دیگر این باغ‌های درون‌شهری ریزدانه این است که در هماهنگی کامل با لایه مورفولوژیکی شهر تهران که متأثر از پنج رود دره مهم از شمال به جنوب شهر شکل گرفته و الگوهای سلسله‌مراتبی ساختاری و رفتاری تعریف‌شده‌ای را بنا به محل قرارگیری در ارتفاعات متفاوت روددره‌ها (خط الرأس، خط القعر و دامنه) به علاوه پارادایم‌های فرهنگی یک جامعه ایرانی - اسلامی شکل داده‌اند. مقاله حاضر، تلاشی در جهت تبیین نقش باغ در شکل‌دهی به فضاهای جمعی شهری و دسته‌بندی الگوهای ساختاری براساس نقش باغ در مجموعه است. بر این اساس، عنصر واسطه باغ در الگوهای ترکیبی حاصل از مطالعه منظر شهر تهران، در طول تاریخ به ویژه تا دوران پهلوی با نقش‌های متعددی به شرح زیر مشاهده شده است:

- مبدأ پیدایش تمدن

- نظرگاه

- تبدیل یک عنصر نمادین منظر به باغ

- باغ- یادمان اسطوره

- سنت باغ وقفی

- بستر سنت زیارت- تفرج

واژگان کلیدی

باغ درون‌شهری، الگوهای ترکیبی، قرارگاه رفتاری، چگالی رفتاری.

* کارشناس ارشد معماری منظر، دانشکده هنرهای زیبا، دانشگاه تهران. ۴۴۹۵۲۰۸۰
marjan.zandy@yahoo.com

مقدمه

طرح مسئله

باغ ایرانی به ویژه باغ متمر یکی از اجزای تثبیت شده در بیشتر الگوهای درون‌شهری ایران است. از مهم‌ترین مصادیق این گونه تأکید بر یکپارچگی منظر کشاورزی و باغات متمر با بافت اصلی شهر، می‌توان شهرهای اصفهان و تهران را نام برد (تصویر ۱). هردوی این موارد در زمان پایتختی خود براساس این اصل ساختاری شکل گرفتند که این نظام خود در زمان حال به کاهش شکاف میان شهر و حومه منجر می‌شود. در برنامه‌ریزی‌های اخیر، چالش میان دو رویکرد حفاظت و توسعه (تخریب) در مورد باغات درون‌شهری، نوعی تقابل میان اهداف برنامه‌ریزان شهری را موجب شده است: ۱- رویکرد اول با تلقی از حفاظت به گذشته‌گرایی که حاصل آن کاهش زیست‌پذیری زمین با ارزش شهری است، توسعه ساخت و ساز را عامل پیشرفت می‌داند و حاصل چنین استدلالی توسعه شتابزده بوده است. ۲- رویکرد دوم بیشتر بر حفاظت کالبدی ریزدانه‌های سبز شهری حتی با وجود قطع ارتباطات با بافت‌های مجاور و افزایش فضاهای بی‌دفاع پای می‌فشارد که حاصل این استدلال نیز حفاظت موزه‌ای است. اما در این نوشتار، رویکرد سومی به حفاظت از باغ‌های درون‌شهری مطرح شده است که هدف آن بررسی «اثر باغ‌های شهری در تدوین الگوهای کارا برای افزایش چگالی رفتاری و عملکردی» در زیرمجموعه‌های شهری با نظارت بافت مسکونی است.

پرسش‌های تحقیق

دلایل پایداری باغات درون‌شهری در بافت سنتی شهر تهران چه بوده است؟ کدام الگوهای ترکیبی، سبب ادامه حیات باغات شهری در ارسن‌های شهری شده بودند، و قطع کدام ارتباطات درون بافتی امروز سبب انزوا و افت کیفیت زیست در این باغات شده است؟ با حذف باغات ریزدانه شهری کدام خرده فرهنگ‌های منحصر به فرد شهر تهران، حذف و با خرده فرهنگ‌های غیر بومی جایگزین خواهد شد؟

پیشینه و روش تحقیق

باغات تهران از عناصر ویژه در شهر به شمار می‌رفته است که در اغلب مکتوبات سیاسی، حکومتی و ادبی در باب شهر تهران به آنها اشاره شده است. اما نگاه اغلب این نوشته‌ها توصیفی بوده و این نگاه سطحی، باغات مردمی تهران را از قرار گرفتن در دسته‌بندی باغات رسمی بازداشته است. باغات درون‌شهری تهران اگرچه ممکن است از نظر سازمان‌های بصری و مبتنی بر ایدئولوژی باغ ایرانی چندان قوی به شمار نیایند، اما مبنای رفتارشناسی بسیار غنی در زمینه شکل‌گیری بازخوردهای میان محله‌ای داشته‌اند. آنچه در این میان مهم به نظر می‌رسد مطالعه

دقیق و تحلیلی بر این فضاها و دسته‌بندی مبنای شکل‌گیری و گونه‌های متفاوت بهره‌برداری از آنهاست. تطبیق نوشتار حاضر برحسب هدف، از نوع «روش تحقیق کاربردی» است و از هر دو روش تحقیق نظری مبتنی بر روش‌های استدلال قیاسی از نتایج تاریخی و برپایه مطالعات کتابخانه‌ای، و روش تحقیق تجربی مبتنی بر استدلال استقرایی از نمونه‌های برجای مانده مجموعه‌های تاریخی تهران و گفته‌های ساکنان قدیمی این مناطق (روش‌های میدانی) بهره برده است. در گردآوری داده‌ها از روش مطالعه موردی استفاده شده است که عبارت از مطالعه گسترده یک مورد درمدت زمان مشخص است. علاوه بر مطالعات کتابخانه‌ای نقشه‌ها و عکس‌های قدیمی، مطالعات میدانی نیز در بررسی صحت الگوهای تاریخی طرح شده‌ای که در زمان حاضر اثری از آنها بر جای مانده انجام شده که نتایج حاصل از تطبیق در این نوشتار آمده است. همچنین در یک بررسی قیاسی، چگالی رفتاری نمونه‌های موردی غالب در دسته‌بندی‌های انجام شده به صورت (محتوای رفتاری) نسبت به (فضای رویداد) بیان شده که امکان عینیت بخشیدن به جریان وقوع رفتارهای ذکر شده را در یک ظرف مکانی محدود (کسری از فضای دانشگاه تهران) فراهم می‌آورد.

مبانی نظری

منظر شهری پایدار

برای تبیین ویژگی‌های منظر پایدار، ابتدا تعریف منظر را بازخوانی می‌کنیم: «پدیده‌ای عینی ذهنی، پویا و نسبی که محصول تعامل انسان با محیط و جامعه با تاریخ است» (منصوری، ۱۳۸۳). یکی از شاخصه‌های دستیابی به پایداری اختلاط دانه‌ها و قرارگاه‌های رفتاری است که براساس «شاخص ظرفیت حامل هم‌خوانی اندازه / مقیاس» (سلسله مراتب) به واقعیت می‌پیوندد. در سیستم شهرهای سنتی چون تهران و اصفهان و قزوین، سلسله مراتبی از فضاهای جمعی با محوریت باغ در مقیاس‌های کلان، میانی و خرد یکپارچگی بافت شهر را در طول زمان متممادی شکل داده است. - رویکرد آگروپولیتن (Agropolitan) به توسعه روستا-شهری: از میان معدود چارچوب‌هایی که از ۱۹۷۰ به بعد صراحتاً توسعه روستایی و شهری را با محوریت کشاورزی تلفیق می‌کند، رویکرد آگروپولیتن بوده که مدعی بهترین روش مرتبط ساختن توسعه روستایی و شهری در سطح محلی است. از دیدگاه آگروپولیتن برای تحقق توسعه تلفیقی به سه نکته اساسی باید توجه کرد: ۱- دسترسی به زمین کشاورزی و آب-۲ واگذاری اختیارات سیاسی- اداری به مقامات محلی ۳- تغییر در خط مشی‌های توسعه ملی به نفع حمایت از تولیدات متنوع کشاورزی. «بر طبق این رویکرد در اکثر کشورها مقیاس منطقه‌ای مناسب‌ترین واحد توسعه به شمار می‌رود و اگر برنامه‌ریزی در این سطح انجام شود بهره‌گیری از دانش عوام در آن راحت‌تر و

غیر متمر شهری پدید آورد. این عمل در دوره‌های بعد به عنوان یک سنت تفرج در شهر تثبیت شد. الگوی شکل‌گیری باغ‌های درون‌شهری در تهران تحت تأثیر عوامل زیر است :

الف) وجود پنج رود- دره مهم در لایه اصلی سازنده شهر این عامل پتانسیل ویژه‌ای برای تشکیل باغات متمر در حریم آب است. همچنین چنین لایه سازنده‌ای، خود عامل اختلاف ارتفاع درون شهر بوده است. پدیده ذکر شده، امکان تشکیل باغ- زیارتگاه‌ها را به عنوان نظرگاه‌های مشرف بر شهر فراهم آورده است.

ب) منابع آبی شهر به عنوان مبدأ پیدایش تمدن شکل‌گیری بقاع متبرکه و مزار اسطوره‌ها در کنار مظاهر آب و سرچشمه‌ها، این نقاط را در طول زمان به نقاط عطف شکل‌گیری باغ و بافت شهری به مرکزیتشان کرده است. «یکی از مهم‌ترین مصداق‌های این پدیده، تلاقی رود دره درکه (رود جعفرآباد) با بقعه امامزاده صالح است که بافت شهری تجریش را به مرکزیت خود شکل داده است» (محمودیان، ۱۳۸۴: ۱۰۶).

ج) الگوی بافت اجتماعی شهر، که ترکیبی از باغ به همراه فضاهای جمعی شهر تعریف کرده است. این الگوهای ترکیبی در زیرشاخه اصلی ترکیب با جزء اصلی باغ متمر و باغ غیرمتمر دسته‌بندی و معرفی شده است. «حشمت‌اله متدین» در پژوهشی پیرامون دلایل پیدایش باغ‌های ایرانی، در مورد باغ‌های درون‌شهری چنین آورده است : «با اینکه اکثر باغ‌های متمر یا باغ‌های میوه در گروه باغ‌های رسمی و منظم ایران قرار نمی‌گیرند، اما مفید بودن این گونه باغ‌ها باعث شده تا در کنار توجه به ویژگی‌های اکولوژیکی، زیست‌محیطی و منظری باغ ایرانی را جهت دارا بودن ثمره معیشتی نیز بسیار ممتاز تلقی کنیم» (متدین، ۱۳۸۹). همچنین در جای دیگری می‌آورد : «در دوران صفوی به نوع دیگری از باغ‌های دوران اسلامی توجه می‌شود ... این الگوی جدید را می‌توان باغ- شهر نامید که در آن باغ‌ها در خدمت عموم مردم بود و شاید بتوان آنها را از جهت نحوه استفاده با پارک‌های سبز امروزی مقایسه کرد ... بنابراین عام‌المنفعه بودن و در اختیار عموم بودن را می‌توان به جهت رفورم اجتماعی دانست» (همان).

بسیاری از باغات تهران در عین حال مصداق چند گونه باغ‌شناسی ایرانی است، اما در هر تقسیم‌بندی گونه قوی‌تر ذکر شده است و برای ملموس‌تر شدن قیاس چگالی‌های رفتاری، فضای رویداد به عنوان کسری از فضای کل دانشگاه تهران (۷) بیان شده است.

باغات غیر متمر

الف) باغ - زیارتگاه : مصداق سنت ایرانی زیارت- تفرج

مبدأ پیدایش تمدن

چگالی رفتاری : محتوای رفتاری / فضای رویداد : زیارت- تفرج +

اقامت کوتاه مدت + عبادت + تولید غذا/ فضایی حدود ۱۴/۷

نمونه موردی : امامزاده صالح تجریش، پیوند با اصلی‌ترین رود-دره شهر، قدیمی‌ترین چنار شهر (تصویر ۲ و ۳)

متمرتر خواهد بود. این نظریه که در پاسخ به مضرات مدل‌های مرکز- پیرامون و قطبش فضایی گذشته مطرح شد، در مبحث عملی کردن تمرکززدایی و گرایش مردم سالاری مطروحه خود با چالش رو به روست. از سویی دیگر تأکید متعصبانه بر مقیاس منطقه‌ای به زوال مظاهر تمدن شهری منجر خواهد شد» (شکوئی، ۱۳۸۵: ۱۰۶).

قرارگاه رفتاری و چگالی رفتاری

یک قرارگاه رفتاری یک واحد کوچک اجتماعی است که از تلفیق پایدار یک فعالیت و یک مکان به گونه‌ای حاصل می‌آید تا در فرایندی منظم بتواند عملکردهای ضروری آن محیط رفتاری را برآورده سازد. عناصر تشکیل دهنده یک قرارگاه رفتاری به گفته راجر بارکر عبارت است از :

«فعالیت‌های مستمر و پایدار در یک مکان و یا الگوی پایدار یک رفتار قلمرو و یا آرایش سه‌بعدی محیط یک مکان _ رفتار ساختار محیط یک مکان _ رفتار که حاصل هم‌زیستی بین دو عنصر اول و دوم است و راجر بارکر آن را اصطلاحاً «سینومرفی» نامید. همچنین وجود یک دوره زمانی افراد با نقش‌های متفاوت بخش اعظمی از قرارگاه‌های رفتاری را اشغال می‌کنند. یک قرارگاه رفتاری فرد را قادر می‌سازد که به «رضایت‌مندی» نایل شود» (گلرخ، ۱۳۹۱: ۱۲).

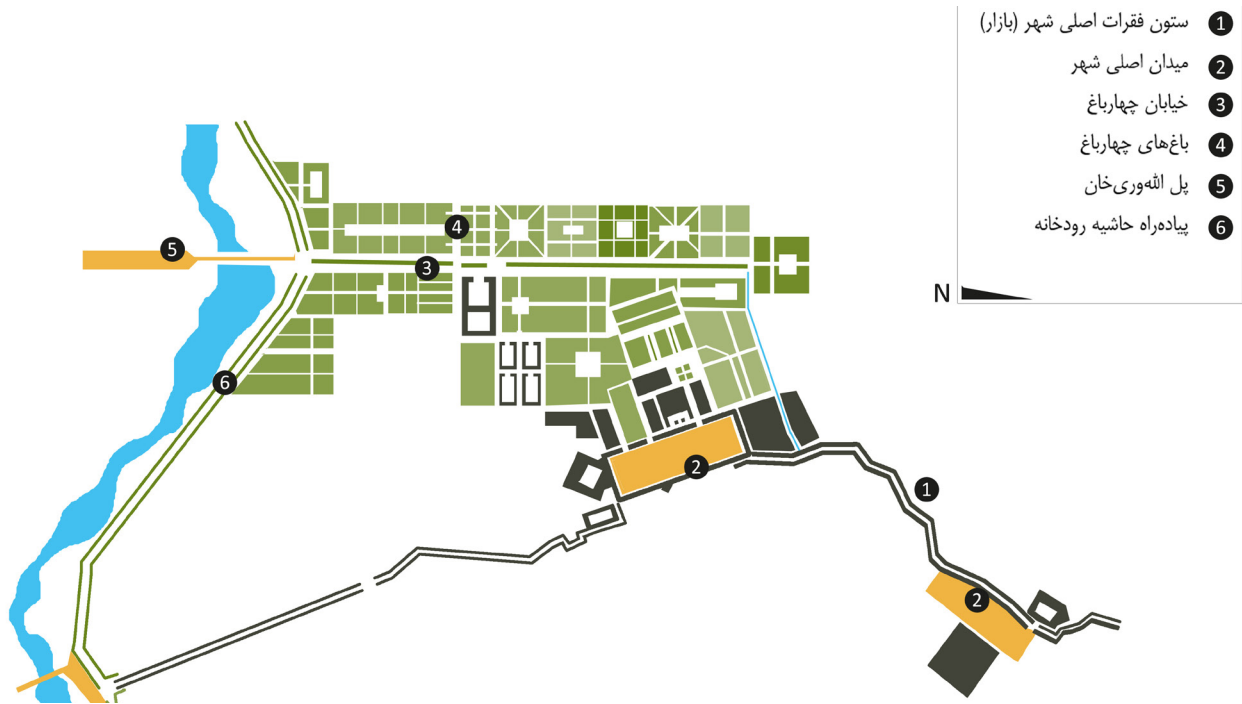
جداسازی عملکردی شهرها از پیامدهای مدرنیسم

مدرنیسم چگالی رفتاری قرارگاه‌های رفتاری شکل گرفته شهر را کاهش داد. «مقیاس عظیم» قرارگاه‌های رفتاری تثبیت شده در طول تاریخ را مورد تهدید قرار داد و اساساً به واسطه ویژگی‌هایی چون خامی، کندی، عدم انعطاف‌پذیری و سختی قابلیت خلق قرارگاه‌های جدید را نداشت.

این گونه پیامدها در ایران از دوره پهلوی اول با اجرای نقشه «خیابان‌کشی» آغاز شد و بسیاری از ارسن‌های شهری که قرارگاه رفتاری جریان‌های پیاده شهری بود آسیب دید. پارک‌های شهری امروز ما زاینده تحولاتی در عرصه زندگی اجتماعی و شیوه‌های باغ‌سازی است که همگام با سایر جنبه‌های معماری و شهرسازی از دوره قاجار آغاز شده، ... لیکن در عصر قاجار و اوایل پهلوی، نیاز به پارک به مفهوم امروزی آن احساس نشده و احداث یا نامگذاری چنین فضاهایی بیشتر جنبه تقلیدی و تجددگرایانه داشته است» (سلطانی، ۱۳۸۶).

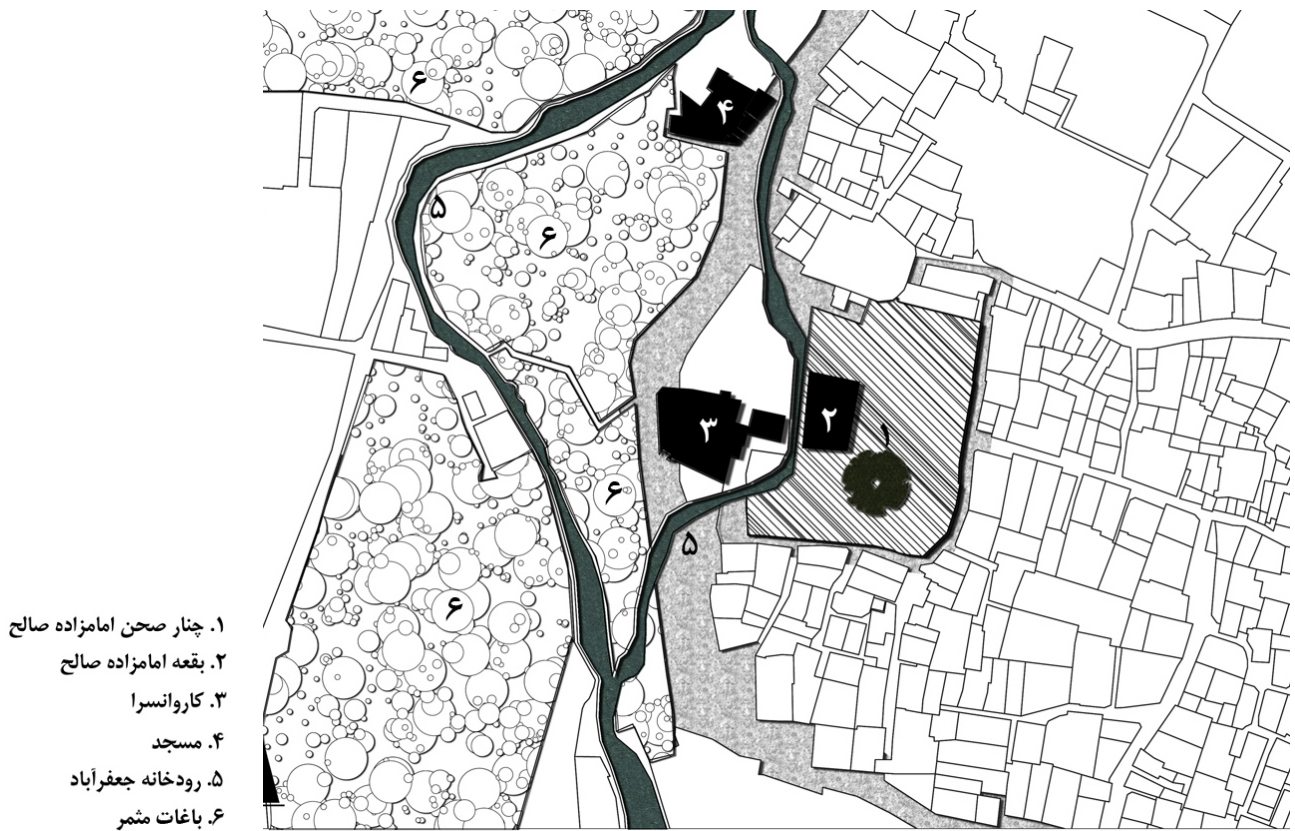
متن تحقیق

تهران، پایتخت ایران در بدو شکل‌گیری مجموعه‌ای از ده‌های متمرکز به مرکزیت یک هسته حکومتی به نام شار بوده است. این ده‌های متمرکز و باغات بیرون از حصار شار به ویژه در مبدأ دروازه‌های اصلی شهر، پس از گسترش شار و افزایش وسعت شهر در دوره‌های بعد، امکان تفرج درون‌شهری را در باغات متمر و

تصویر ۱. ساختار طراحی شده اصفهان در زمان پایتختی با محوریت عنصر منظرین خیابان چهارباغ و باغات دو طرف آن. مأخذ: نگارنده.

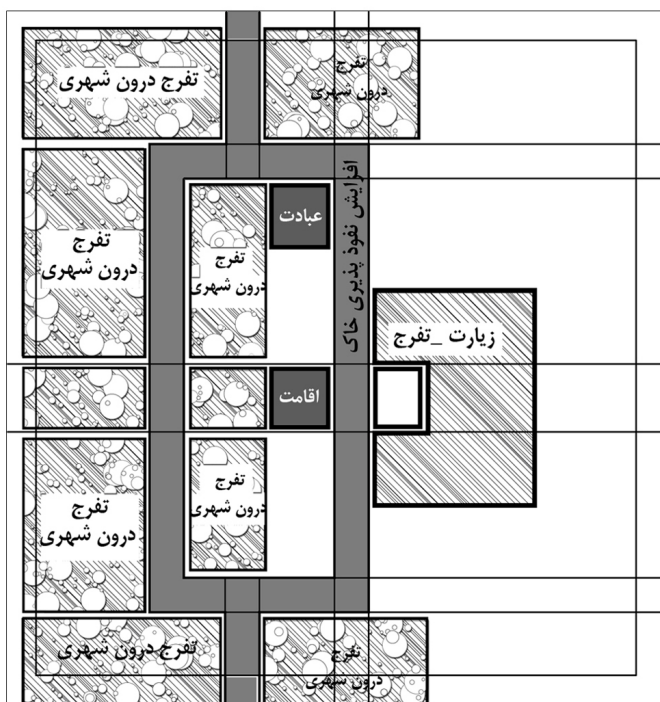
Fig. 1. Designed structure of Esfahan city, based on the Chahar-bagh Khyiaban and surrounding gardens. Source: author.

تصویر ۲. مبدأ تمدن شمیران در نقطه عطف همجواری باغ- مزار امامزاده صالح تجریش در محل باغ قدیمی "جنت گلشن" و عنصر طبیعی رودخانه جعفرآباد (سال ۲۰۶ ه.ق.). مأخذ: نگارنده.
Fig. 2. Shemiran civilization origin, formed in vicinity of the Emamzadeh-saleh garden, on the remains of old "Janat Golshan" and Jafar-Abad river(2th A.H). Source: author.

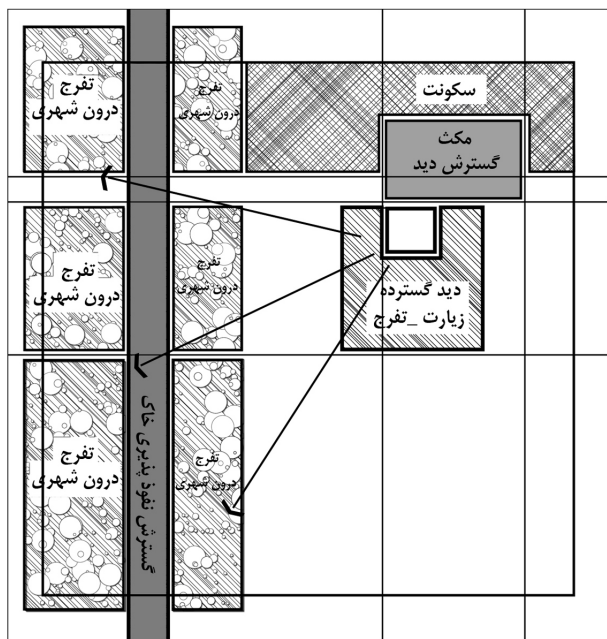
نظرگاه

چگالی رفتاری: محتوای رفتاری / فضای رویداد: سکونت + مکت-درک مکان + زیارت- تفرج + دید نظرگاهی + تولید غذا/ فضایی حدود ۵/۷ نمونه‌های موردی: امامزاده قاسم: مشرف به دره گلابدره (تصویر ۴ و ۵) امامزاده اسمعیل چیذر : مشرف به باغستان‌های چیذر، که قبلاً محل آتشکده بوده است.
 امامزاده پنج تن لویزان : مشرف به دره دارآباد
 امامزاده داوود : مشرف به دره فرحزاد
 تبدیل یک عنصر نمادین منظر به باغ
 چگالی رفتاری : محتوای رفتاری / فضای رویداد : سکونت و همسایگی + نظارت محلی + نمادگرایی طبیعی + طراحی مردمی + زیارت-تفرج/ فضایی حدود ۴/۷
 نمونه‌های موردی : هفت چنار بریانک (تصویر ۶ و ۷)
 چنار عباسی (زیارتگاه) : در کنار مظهر قنات، داخل ارگ محله پاچنار تهران در مجاورت باغ - مزار سید ولی (تصویر ۸ و ۹)
 باغ- اسطوره
 چگالی رفتاری : محتوای رفتاری / فضای رویداد : زیارت- تفرج + اسطوره‌سازی/ فضایی حدود ۲/۷
 نمونه‌های موردی : باغ و بقعه جوانمرد قصاب، همجواری با نهر فیروزآباد (تصویر ۱۰ و ۱۱)

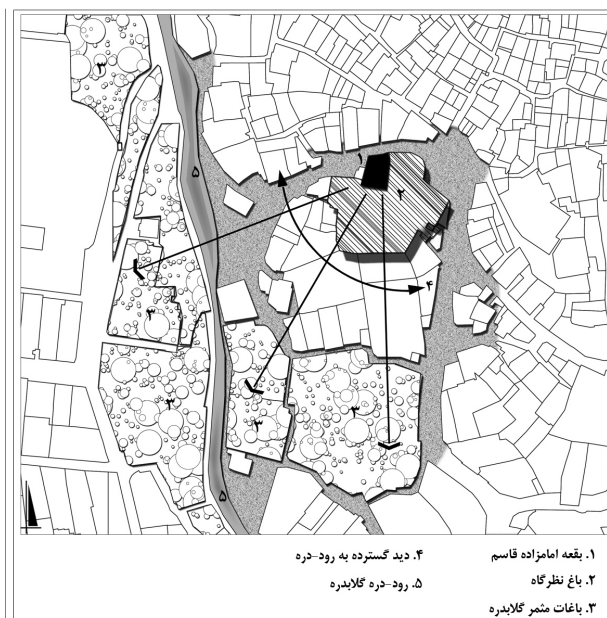
تصویر ۳. نمودار تحلیل همجواری قرارگاه‌های رفتاری در مجموعه باغ- مزار امامزاده صالح تجریش. مأخذ : نگارنده.

Fig. 3. analytic graph of vicinity of behavior settings in "Emamzadeh Saleh" Tomb-Garden. Source: author.

تصویر ۵. نمودار تحلیل همجواری قرارگاه‌های رفتاری در نظرگاه باغ- مزار امامزاده قاسم دربند. مأخذ : نگارنده.

Fig. 5. analytic graph of adjacency of behavior settings in "Emamzadeh-Ghasem" Tomb-Garden in Darband. Source: author.

تصویر ۴. باغ - مزار امامزاده قاسم دربند به عنوان نمونه‌ای باغ به عنوان نظرگاه (قرن هفتم ه. ق.). مأخذ : نگارنده.

Fig. 4. "Emamzadeh-Ghasem" Tomb-Garden in Darband, a garden as a Lookout point. Source: author.

باغ - گورستان ابن بابوین

(ب) ارسن - باغ

باغ - مدرسه

چگالی رفتاری: محتوای رفتاری / فضای رویداد: زیارت - تفرج + یادگیری علم / مراسم آیینی + عبادت / فضایی حدود V/۱۰

باغات مثمر

(الف) ارسن - باغ

باغ - مدرسه

چگالی رفتاری: محتوای رفتاری / فضای رویداد: آموزش + عبادت + خرید روزانه + مکت - انتخاب مقصد + تفرج درون شهری / فضایی حدود V/۱۰

نمونه های موردی: باغ مروی در مجاورت مدرسه مروی (تصویر ۱۲ و ۱۳) مجموعه میدان توپخانه، مدرسه دارالفنون و باغ لاله زار (تصویر ۱۴ و ۱۵) - باغ - تکیه

چگالی رفتاری: محتوای رفتاری / فضای رویداد: تفرج درون شهری + زیارت - تفرج + سکونت + مراسم آیینی / فضایی حدود V/۹

نمونه های موردی: ارسن تکیه باغ پسته در کنار مسجد خانم و بازارچه نایب السلطنه

ارسن باغ - تکیه پسته بیک و امامزاده یحیی (تصویر ۱۶ و ۱۷)

ارسن تکیه زنبورک خانه

باغ و تکیه هفت تن

ارسن سقاخانه و تکیه و باغ معیر

(ب) تفرج درون شهری

سنت باغ وقفی

چگالی رفتاری: محتوای رفتاری / فضای رویداد: سکونت + مکت - انتخاب مقصد + زیارت - تفرج + اسطوره سازی / حدود V

نمونه های موردی: باغ وقفی مستوفی الممالک (باغ ونک)، مجاورت بقعه قاضی صابر (تصویر ۱۸ و ۱۹)

- باغات لویزان

- باغات شیان

- باغات کاظم آباد

- باغ نگارستان^۱ - بهارستان (در دوران صفوی متعلق به مردم بوده ولی در دوره قاجاری تبدیل به باغ سلطنتی شد)

- باغ انگوری

- باغ زنبورکچی

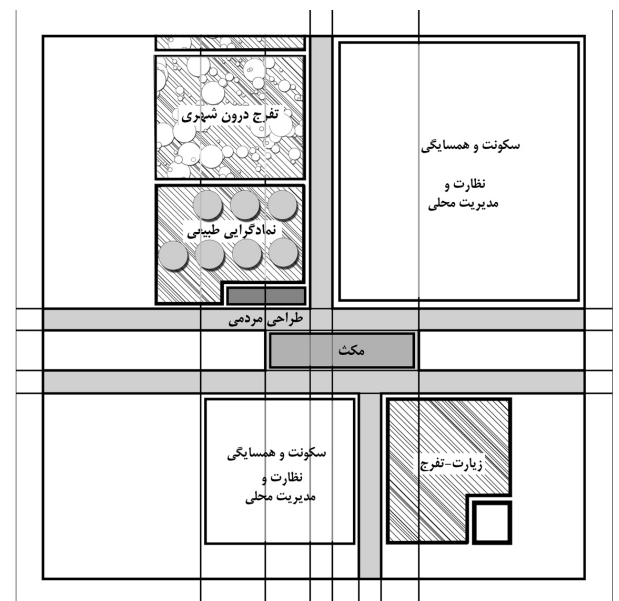
تمرکز مطالعات در این مقاله بر باغات مثمر و غیر مثمر تهران بوده است، اما علاوه بر باغات، منظر کشاورزی در زمین های جنوب ری و دولاب به ویژه در مجاورت آرامگاه سید ملک خاتون و امامزاده اهل علی (که مردم قدیم تهران آن را امامزاده گل زرد می نامیدند)، در محله های فقیرتر محل تفرج مردم در روزهای تعطیل بوده است که سنت زیارت - تفرج را در کنار عملکرد تولید غذا به روشنی در این موارد نیز می توان مشاهده کرد.

۱. بقعه امامزاده معصوم
۲. میدان بریانک
۳. باغ هفت چنار بریانک
۴. باغات مثمر
۵. دیوار خشتی برای تزئین و شمع روشن کردن

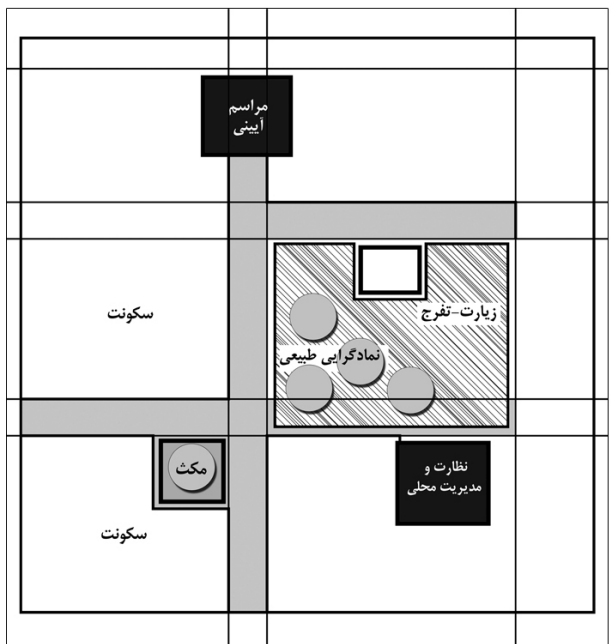
تصویر ۶. مجاورت باغ - مزار امامزاده معصوم با باغ - نماد هفت چنار بریانک (۱۰۴۰ ه. ق.). مأخذ: نگارنده.

Fig. 6. Adjacency of "Imamzade Ma'soom Tomb-Garden with symbol-garden "Haft Chenar" in Beryanak (10th A.H). Source: author.

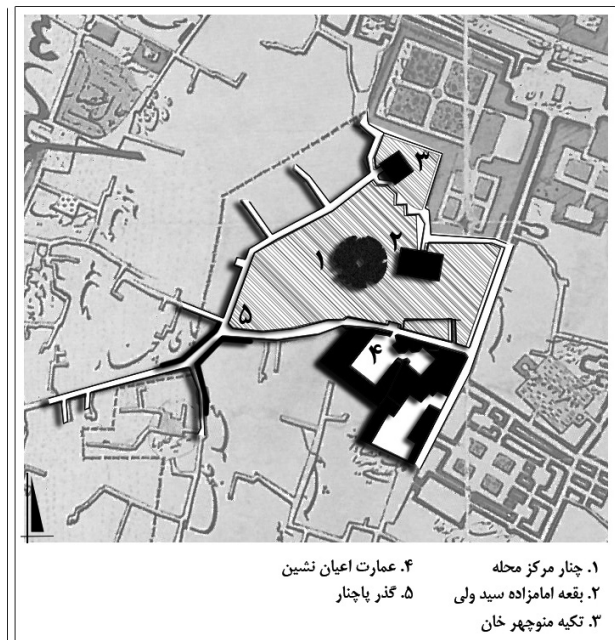

تصویر ۷. نمودار تحلیل همجواری قرارگاه های رفتاری در مجموعه باغ هفت چنار بریانک. مأخذ: نگارنده.

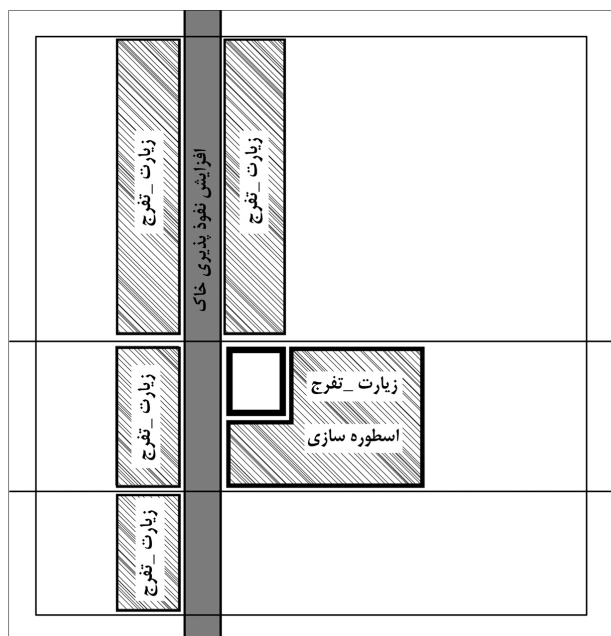
Fig. 7. analytic graph of behavior settings adjacency in "Haft Chenar" Tomb-Garden in Beryanak Source: author.

تصویر ۹. نمودار تحلیل همجواری قرارگاه‌های رفتاری مرکز محله پاچنار در مجاورت چنارهای نمادین. مأخذ: نگارنده.
 Fig. 9. Analytic graph of behavior settings adjacency in Pachenar parish center beside the symbolic old Chenars. Source: author.

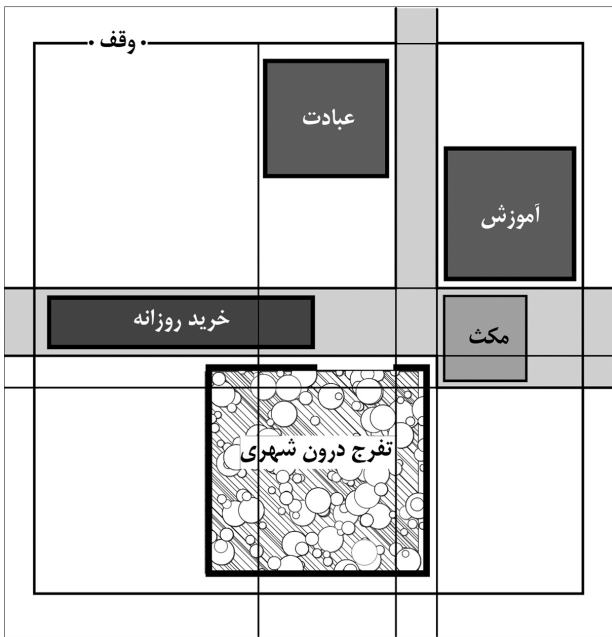
تصویر ۸. همجواری محله مسکونی پاچنار با نماد چنارهای تناور در مجاورت باغ - مزار امامزاده سید ولی (قرن ۱۳ ه. ق.). مأخذ: نگارنده.
 Fig. 8. Adjacency of Pachenar parish with old Chenar symbols beside the "Emamzadeh Seyed Vali" Tomb-Garden. (13th A.H) Source: author.

تصویر ۱۱. نمودار تحلیل همجواری قرارگاه‌های رفتاری در باغ - مزار جوانمرد قصاب. مأخذ: نگارنده.
 Fig. 11. Analytic graph of behavior settings adjacency in "Javanmard Ghasab" Tomb-Garden. Source: author.

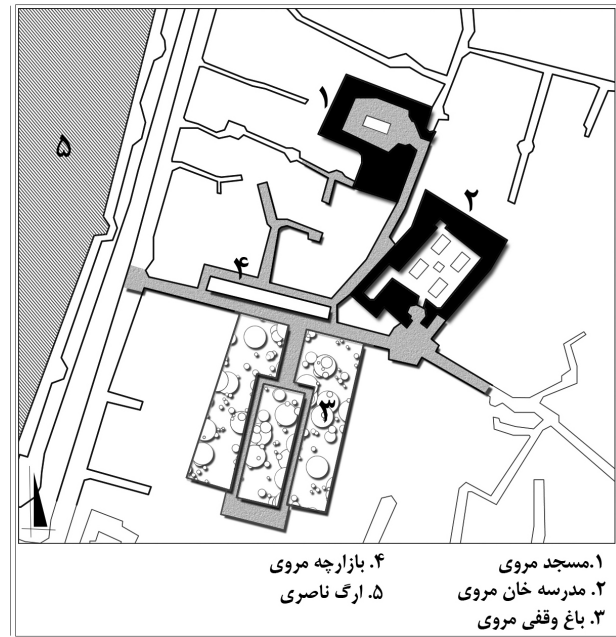

تصویر ۱۰. شکل‌گیری باغ - مزار جوانمرد قصاب در مجاورت نهر فیروزآباد به عنوان محرکی برای تفرج درون شهری (قرن سیزدهم هجری قمری). مأخذ: نگارنده.
 Fig. 10. Formation of "Javanmard Ghasab" Tomb-Garden beside the Firuzabad stream, as an urban recreation motivator. (13th A.H) Source: author.

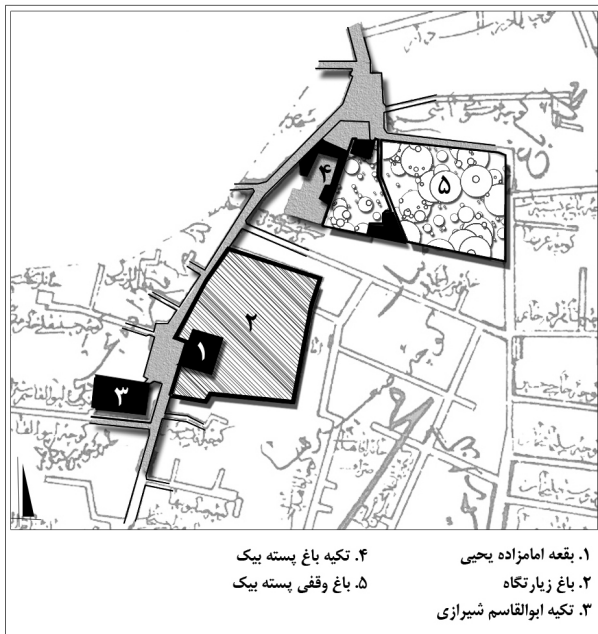

تصویر ۱۳. نمودار تحلیل همجواری قرارگاه های رفتاری در مجموعه مروی. مأخذ: نگارنده.

Fig. 13. Analytic graph of behavior settings adjacency in Marvi complex. Source: author.

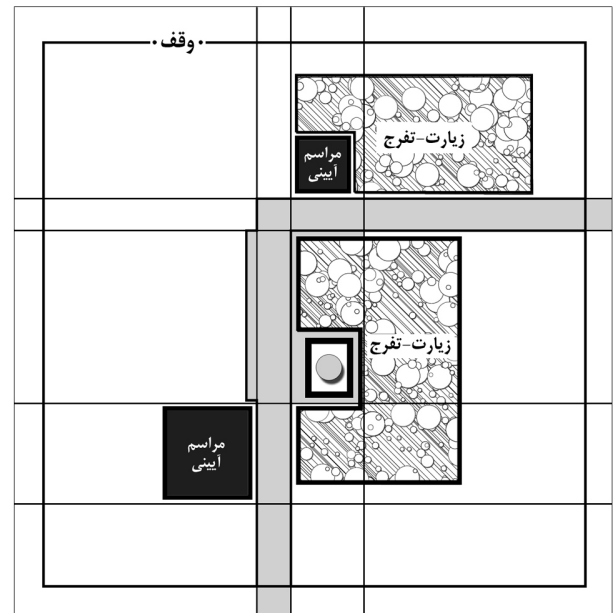

تصویر ۱۲. همجواری باغ مروی با مدرسه و مسجد مروی در سنت وقف یک مجموعه متصل به ارگ سلطنتی (قرن ۱۳ ه.ق.). مأخذ: نگارنده.
Fig. 12. Adjacency of the Marvi garden with school and mosque, formed in Endowing custom (13th A.H). Source: author.

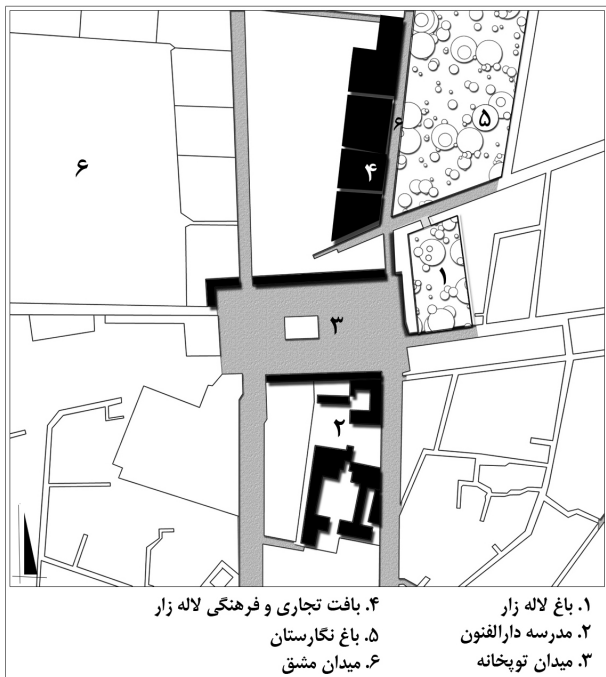
تصویر ۱۴. شکل گیری مجموعه مدرن لاله زار در مجاورت میدان مشق و باغ نگارستان (قرن سیزدهم هجری قمری). مأخذ: نگارنده.

Fig. 14. Formation of Lale-Zar modern complex beside the Mashgh square and Negarestan garden. (13th A.H). Source: author.

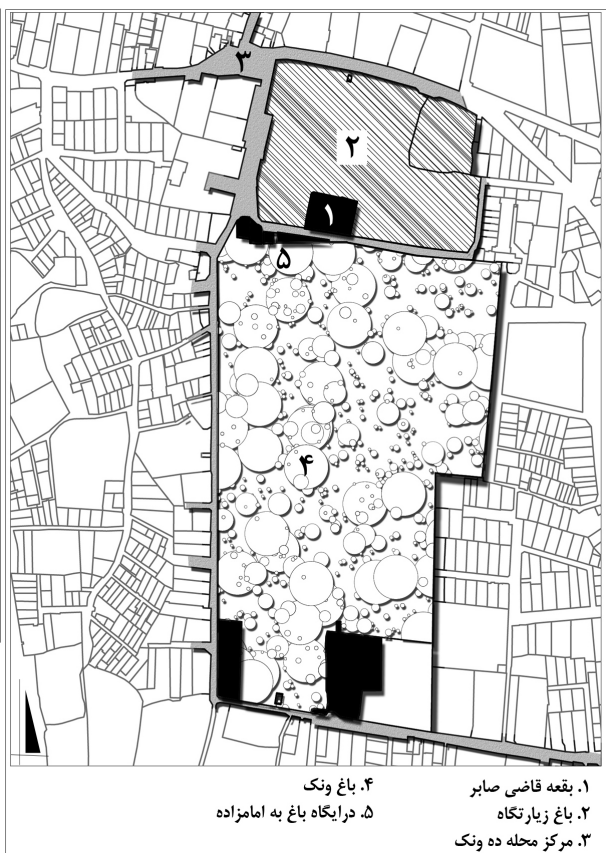
تصویر ۱۵. نمودار تحلیل همجواری قرارگاه های رفتاری در مجموعه لاله زار. مأخذ: نگارنده.
Fig. 15. Analytic graph of behavior settings adjacency in Lale-Zar complex. Source: author.

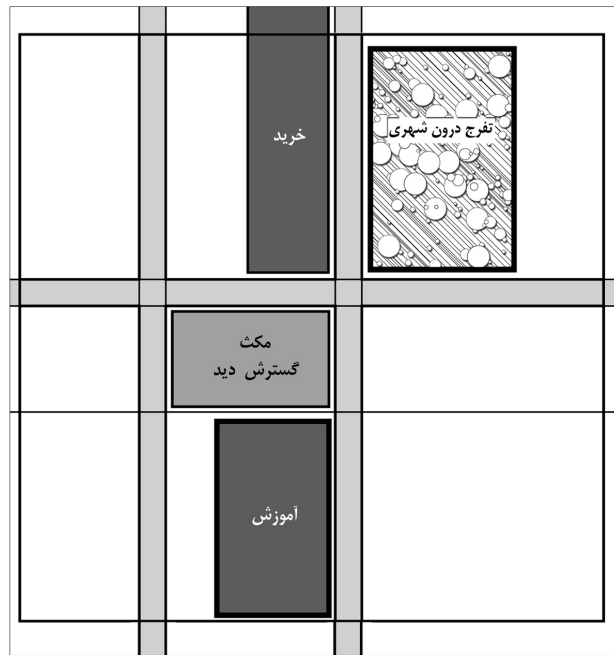
تصویر ۱۷. نمودار تحلیل همجواری قرارگاه‌های رفتاری در ارسن باغ پسته بیگ. مأخذ: نگارنده.

Fig. 17. Analytic graph of behavior settings adjacency in Bagh-Peste-Beyk complex. Source: author.

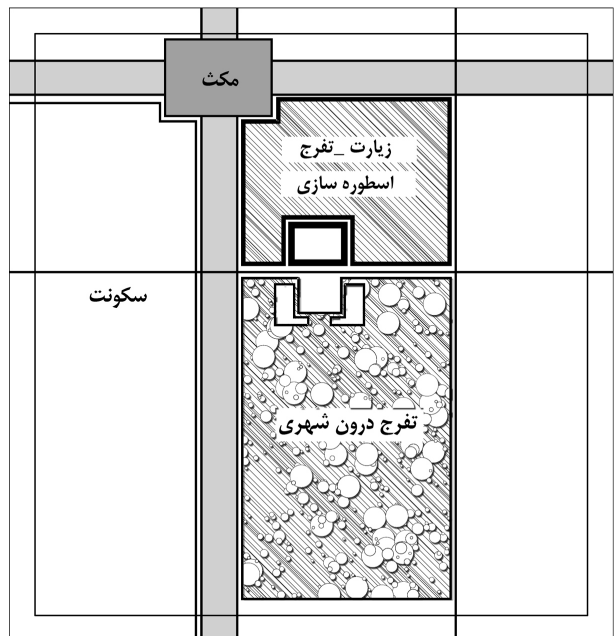
تصویر ۱۹. نمودار تحلیل همجواری قرارگاه‌های رفتاری در مجموعه باغ ونک. مأخذ: نگارنده.

Fig. 19. Analytic graph of behavior settings adjacency in Deh-Vanak complex. Source: author.

تصویر ۱۶. شکل‌گیری ارسن باغ پسته بیگ در مجاورت باغ - مزار امامزاده یحیی (امامزاده: ۸۲۵ هجری قمری، ارسن: قرن ۱۳ ه. ق.). مأخذ: نگارنده.

Fig. 16. Formation of Bagh-Peste-Beyk complex beside the "Emamzadeh-yahya" Tomb-Garden. (13th A.H). Source: author.

تصویر ۱۸. تأثیر باغ - مزار قاضی صابر بر شکل‌گیری مکان تفریح درون شهری در ده ونک (قرن چهاردهم هجری قمری). مأخذ: نگارنده.

Fig. 18. Effect of Ghazi Saber Tomb-Garden on formation of a recreational place in Deh-Vanak. (14th A.H). Source: author.

جدول ۱. مقایسه استراتژی توسعه روستا-شهری با ساختارهای سبز شهرهای تهران و اصفهان. مأخذ: نگارنده.

Table 1. strategy comparison between Agropolitan and green structures in Tehran and Esfahan. Source: author.

توسعه روستا-شهری (اگر پولیتن)	ساختارهای سبز سنتی تهران	ساختارهای سبز سنتی اصفهان
تأکید بر عامل روبه‌ای	روبه‌ای و محتوایی	روبه‌ای و تأکید اصلی بر عامل محتوایی
پیوند موزاییکی اکولوژیکی و اقتصادی بین شهر و روستاهای مجاور در یک مقیاس منطقه‌ای	تشکیل تدریجی ساختار اکولوژیکی در سه مقیاس کلان (رود- دره‌ها)، میانی (لکه‌های سبز متمرکز) و خرد (باغات منفرد درون‌شهری)	دگرذیسی ساختاری طبیعت بی‌نظم کنار زاینده‌رود به طبیعت تبلور یافته به عنوان محور اصلی توسعه شهر
شبکه منطقه‌ای میان شهر و روستاها	سیستم گسترش سلسله مراتبی مراکز در ساختار پنج محوره رود-دره‌ها در شهر	سیستم پیوندی محور مستقیم الخط چهارباغ با محور ارگانیک بازار در شهر
تبدیل سیستم شهر به سیستم روستا-شهری	تبلور سیستم نظم یافته شهر بر لایه زیرین روستا-شهری	تبلور سیستم نظم یافته شهر بر لایه اکولوژیکی شهری (نظام شهری اصل است)
دموکرات	بیشتر دموکرات	اریستوکرات- دموکرات

نتیجه‌گیری

نتایج به دست آمده از بخش‌های پیشین پژوهش و دسته‌بندی تطبیقی آنها بنا بر رویکرد الگوشناسی به نقش باغ درون‌شهری در شکل‌گیری قرارگاه‌های رفتاری عبارتند از:

نخست؛ در منظر شهری تهران، پیش از دوره پهلوی اول، باغات مثمر و غیرمثمر یکی از اجزای مقیاس محلی بوده است که به عنوان عنصر واسطه در ترکیب با اجزای دیگر شهری مانند مدرسه، تکیه، مزار، مسجد، سقاخانه ... و یا به صورت مجموعه‌ای از باغات متمرکز (لکه‌های سبز عمده) مانند باغات کن و فرحزاد، سنت‌های «تفرج درشهر»، «مراسم اعیاد، تعزیه و نذری‌پزان»، و «زیارت-تفرج» و «مشارکت مردمی در نگهداری محل زندگی» را درشهر تهران ثبات بخشیده است. پیدایش باغات بزرگ حکومتی با عمارت‌های اشرافی طرح غربی مانند باغات عشرت آباد، قصر یاقوت (در سرخه حصار)، باغ دوشان تپه و ... و همچنین عناصر وارداتی نوظهوری چون «باغ وحش»، در دوره دوم حکومت ناصری و پس از آن، زمینه‌ساز ایجاد پارک‌های شهری در فرآیند توسعه آرام شهر شد. این جریانات، دیالکتیک مفهوم باغات درون‌شهری برای تأمین معیشت و تفرج اقشار عام و مفهوم اشرافی فضای سبز و گیاهان طراحی شده را تشدید کرد. با این وجود همچنان تا اوایل دوره پهلوی اول، باغات مثمر و غیر مثمر به عنوان فضاهای سبز چند عملکردی ارزش و اهمیت خود را برای عامه مردم حفظ کردند. دوم؛ در فرآیند تشکیل و تثبیت منظر باغات ریزدانه درون‌شهری، بازخوردهای درون‌بافتی میان باغات و دیگر اجزای ارسن‌های کوچک در مقیاس محلی و نقش نظارت بافت‌های مسکونی، سبب افزایش چگالی رفتاری، انعطاف‌پذیری و در نتیجه حس تعلق به این باغات شده بود. عنصر واسطه باغ در الگوهای ترکیبی حاصل از مطالعه منظر شهر تهران، با نقش‌های متعددی به شرح زیر مشاهده شده است:

- مبدأ پیدایش تمدن، نمونه موردی: محدوده امامزاده صالح تجریش

- نظرگاه، نمونه موردی: امامزاده قاسم تجریش

- تبدیل یک عنصر نمادین منظر به باغ، نمونه موردی: هفت چنار بریانک و گذر پاچنار

- باغ- یادمان اسطوره، نمونه موردی: آرامگاه جوانمرد قصاب

- سنت باغ وقفی، نمونه موردی: باغ مروی در ارسن مروی

- بستر سنت زیارت-تفرج، نمونه موردی: ارسن باغ پسته بیک

سوم؛ با آغاز تغییرات ناگهانی دوره پهلوی اول با تأکید بر جامعه شهری، مدرنیته‌ای در ایران شکل گرفت که برخلاف مدرنیته درون‌زای

جامعه غربی، براساس تحولات تدریجی ساختار فرهنگی جامعه شکل نگرفته بود، و نتیجه این فرآیند به جای یکپارچه‌سازی نیروهای درون شهری، پدیده انفعال کالبدی و فرهنگی بود. باغ درون شهری تهران، تا پیش از مدرنیته، با برخورداری از مقیاس محلی، و پوشش طیف گسترده‌ای از رفتارهای پشتیبان این مقیاس، چگالی رفتاری بالایی داشته است، اما اولین پارک‌های تأسیس شده مانند پارک شهر، مقیاس بزرگ داشته و به دلیل تک‌عملکردی بودن، طیف رفتاری غیرمتنوع‌تر و ناهمگونی با بستر فرهنگی شهر داشتند. نتیجه این جریان از بین رفتن تدریجی ارزش معنوی این باغات ریزدانه و نهایتاً شروع تخریب و جایگزینی با توده‌های ساختمانی شد.

پی‌نوشت‌ها

۱. باغ بزرگ نگارستان تا پیش از قاجار متعلق به مردم بود و عموم مردم وظیفه نگهداری از آن را داشتند (معمدی، ۱۳۸۱: ۲۹۳).
۲. انعطاف‌پذیری: «مکان‌هایی که بتوانند برای منظوره‌های متنوعی به کار روند، درمقایسه با مکان‌هایی که کاربری محدودی دارند، حق انتخاب‌های بیشتری را به کاربران عرضه می‌دارند، محیط‌های این چنین دارای کیفیتی هستند که آن را «انعطاف‌پذیری» می‌نامیم» (بنتلی ای ین و دیگران، ۱۳۹۰: ۱۷۵).
۳. «رنگ تعلق در محیط‌های انعطاف‌پذیر که در طول زمان گستره وسیعی از کارکردها را در خود جای می‌دهند، اهمیت ویژه‌ای دارند» (بنتلی ای ین و دیگران، ۱۳۹۰: ۲۹۳). در زمینه باغ‌های درون شهری تهران، رنگ تعلق بیشتر بنیادهای رفتاری دارد تا شکل‌شناسی.

فهرست منابع

- بنتلی ای ین و دیگران. ۱۳۹۰. محیط‌های پاسخده. تهران: انتشارات دانشگاه علم و صنعت ایران.
- بانی مسعود، امیر. ۱۳۹۱. معماری معاصر ایران: در تکاپوی بین سنت و مدرنیته. تهران: موسسه فرهنگی-هنری هنر معماری قرن.
- براتی، ناصر. ۱۳۸۳. باغ و باغ‌سازی در فرهنگ ایرانی و زبان فارسی. فصلنامه باغ‌نظر، ۱(۲): ۱۵-۳.
- حبیبی، سید محسن و اهری، زهرا. ۱۳۸۷. لاله زار؛ عرصه تفرج از باغ تا خیابان، مجله هنرهای زیبا، ۱۴(۳۴): ۱۵-۵.
- شکوئی، حسین. ۱۳۸۵. دیدگاه‌های نو در جغرافیای شهری. جلد اول. تهران: انتشارات سمت.
- شیرازیان، رضا. ۱۳۸۴. راهنمای نقشه‌های تاریخی شهر تهران (۱۲۰۵ - ۱۳۰۹ خورشیدی). تهران: انتشارات داستان.
- گلرخ، شمیم. ۱۳۹۱. فرارگاه رفتاری: واحدی پایه برای تحلیل محیط. تهران: انتشارات آرمانشهر.
- متدین، حشمت‌اله. ۱۳۸۹. علل پیدایش باغ‌های تاریخی ایران. فصلنامه باغ‌نظر، ۷(۱۵): ۶۲-۵۲.
- محمودیان، علی اکبر. ۱۳۸۴. نگاهی به تهران از آغاز تا کنون. تهران: موسسه جغرافیایی و کارتوگرافی گیتاشناسی.
- مطلبی، قاسم. ۱۳۸۰. روانشناسی محیطی دانشی نو در خدمت معماری و طراحی شهری. فصلنامه هنرهای زیبا، ۳(۱۰): ۶۷-۵۲.
- معمادی، حسن. ۱۳۸۱. جغرافیای تاریخی تهران. تهران: مرکز نشر دانشگاهی.
- منصور، سید امیر. ۱۳۸۳. درآمدی بر شناخت معماری منظر. فصلنامه باغ‌نظر، ۱(۲): ۶۹-۷۸.
- نعیم، غلامرضا. ۱۳۸۵. باغ‌های ایران. تهران: انتشارات پیام.

Reference list

- Bentley, I., et al. (2011). *Mohitha- ye pasokhdeh* [Responsive environments: a manual for designers] Translated to Persian by Behzadfar. M. Tehran: IUST Publication.
- BaniMas'ud, A. (2012). *Me'mari- ye mo'aser- e Iran* [Iranian Contemporary Architecture]. Tehran: Honar- e Memari.
- Barati, N. (2004). *Bagh va bagsazidarfarhang- e Irani va zaban- e Farsi* [Garden & Gardening in Iranian culture and Persian language]. *Bagh- e nazar*, 1 (2): 3-15.
- Habibi, S. M. & Ahari, Z. (2008). *Arse- ye tafarozabagh ta khiaban* [Lalehzar – A Promenade, From Garden to Avenue]. *HONAR-HA-YE-ZIBA*, 14 (34): 5-15.
- Shokuyi, H. (2006). *Didgah-ha- ye no darjoghrafia- ye shahri* [New Approach in Urban Geography]. Tehran: SAMT.
- Shirazian, R. (2005). *Rahnama- ye naghsh- ha- ye tarikhi- e shahr- e Tehran (1826-1930)* [Instruction to Historical Maps of Tehran (1826-1930)]. Tehran: Dastan.
- Shamim, G. (2012). *Gharargah- e raftari: Vahedipayebara- ye tahlil- e mohit* [Behavioral Setting: a Unit for Environment Analysis]. Tehran: Armanshahr.
- Motedayen, H. (2009). *Elal- e peidayesh- e bagh-ha- ye tarikhi- e Irani* [Causes of Appearance of Iran's Historical Gardens]. *Bagh- e nazar*, 7(15): 51-62.
- Mahmoudian, A. A. (2005). *Negahi be Tehran azaaghaz ta konoun* [A Glance at TEHRAN from the Beginning until Now]. Tehran: Gitashenas.
- Motamedi, M. (2002). *Joghrafia- ye tarikhi- ye Tehren* [Historical Geography of Tehran]. Tehran: Markaz- e Nashr- e Daneshgahi.
- Mansouri, S. A. (2004). *Daramdi bar Shenakht- e Memari- e Manzar* [Introduction to Landscape Architecture]. *Bagh- e nazar*, 1(2): 69-78.
- Motalebi, Gh. (2001). *Ravanshenasi- ye mohitidaneshino darkhedmat- e me'mari va tarahi- ye shahri* [Environment Psychology: A New Science in service to Architecture and Urban Design]. *HONAR-HA-YE ZIBA*, 3 (10): 52-67.
- Naema, Gh. (2003). *Bagh-ha- ye Iran* [IRAN Gardens]. Tehran: Entesharat- e Payam.

The Role of City Garden in Shaping Behavioral Setting, Case study: Tehran

Marjaneh Zandi*

Abstract

Tehran, the capital of Iran, before the destruction of its green structures from first Pahlavi era (1925-1941 A.D.), intensified within last twenty years, has had a close-tangled texture of urban constructions between gardens. Iranian Garden of fruitful and fruitless, has modeled an essential component of the urban texture, combined with other components such as school, Reliance, tomb, mosque, Saqakhaneh and... , or in the form of collective green spots, has stabilized traditions "city walk" and "Pilgrimage - Recreation" in the city. Urban complexes formed in the gardens neighborhood that are frequently micro-scale, have higher "Behavioral Density" than modern large parks formed in the appearance of modernism in Tehran. Other excellence of these urban gardens is their more coordination with Tehran morphological basic layer that is affected by five essential river-valleys elongated north to south. This coordination leads to forming the hierarchy of structural and behavioral patterns that are defined on the basis of the different height of river-valleys points (ridges, foothills and the bottom lines) integrated with cultural paradigms of an Islamic-Persian society. As goes before, patterns of formation the urban gardens in Tehran has been under influence of three important factors: Five essential river-valleys in the urban morphological layer

Water fountain-heads as origins of civilization

Urban social context, defining an integration between gardens and public spaces

Tehran mid-urban gardens have been cared in the most of political, governmental and instructive literature, but it has done in a descriptive approach avoiding them from ranking in the formal garden typology. Urban gardens might not prominently considered for optical basics or ideological aspects, but these gardens have had distinguish behavioral origins in the field of neighborhood units communications. In this paper, gathering data is done through the study of important case studies in a specified historic period. Besides using the historical research method, field researches have been done to identify the correctness of historic patterns that have remained at present. The results of this verification have come in comprehensive diagrams.

This paper is an attempt to explain the role of gardens in the formation of urban public spaces and also classification of the structural patterns based on the garden in Tehran. Main research questions considered in this field can be the following questions:

What factors have been essential for Tehran garden's sustainability in traditional urban texture?

Cutting of what inter-texture communications, leads to isolation and quality decrease of these gardens today?

What kinds of unique micro-cultures in Tehran have declined through emitting micro-scale gardens and replacing with un-native cultures?

We concentrated Tehran gardens, but furthermore, there were agricultural landscapes and endowed farms in southeast fields of city, such as "Rei" and "Doulab", in the vicinity of tombs, known as creation spaces of the poor people in weekends. Many of Tehran gardens are the case studies that confirm different garden typology cases, but in this paper the strongest type has discussed as case studies, also in an analogical manner, Behavioral Density is defined as Behavioral Content/Event Space and for more sensibility, Event Spaces is defined as a fracture of Tehran university space (V).

Hybrid patterns with gardens, especially before first Pahlavi era have been observed in multiple roles as follows:

- Origin of civilization, case study: "Emamzadeh-saleh" garden

- Landscape Garden, case study: Emamzadeh-Ghasem garden

- Transforming a symbolic landscape element to a garden, case study: "Haft Chenar" in "Beryanak"

- Myth-memorial-garden (especially in poor south urban wards): case study: "Javanmard Ghasab" Tomb-Garden

- "Endowed Garden" as a religious-social tradition: case study: "Marvi" garden

- Place of pilgrimage-recreation, case study: "Bagh-Peste-Beyk" complex The most important distinction of above-mentioned patterns than the modern strategies discussed after 1970, such as "Agropolitan" approach or strategy for reciprocal rural - urban linkage, is in formation process in a long time period and gradually coordination with unique basic layers of city.

A Modernism current has decreased the Behavioral Density of urban public spaces. Extra large-scale has threatened past stabilized "Behavioral Stations", and this scale hasn't had the ability of creation new public spaces, for its characteristics such as crudeness, dullness, rigidity and inflexibility. In Tehran, in the middle of "Ghajar" era (1795-1925 A.D.), governmental large gardens such as "Eshrat-abab", "Doshan tappe" and etc were founded with structures in European style. In "Mozaffari" era "zoo" appeared as an incoming element in gardens. Finally foundation of urban great parks represented the aristocratic concepts of environment and planting. As a result, democratic traditions integrated with "life style" in neighborhood units weakened. Anyway, value of urban gardens had preserved for public until first Pahlavi era. Modernism outcomes in Tehran initiated from performing of the "Khiabankshi" map, and this approach was so harmful for those public spaces known as Behavioral Stations of pedestrian flows. In next decades, the current of forgetting has led to declination of garden's spiritual value for pop and finally replacing with built masses.

Keywords

Tehran, Urban garden, behavior setting, behavior density.

*. M.A in Landscape Architecture, Department of Landscape Architecture, Faculty of Fine Arts, University of Tehran.

marjan.zandy@yahoo.com